

ЕВОЛЮЦІЯ ПРИНЦИПУ ЗМАГАЛЬНОСТІ У ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ: ВИКЛИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ДЕМОКРАТИЧНИХ РЕФОРМ

Вадим Олександрович РУСНАК,

*аспірант Харківського національного
університету внутрішніх справ*

Принцип змагальності є одним із фундаментальних засад цивільного судочинства, що забезпечує реалізацію права на справедливий судовий розгляд. Його значення зростає у процесі демократичних реформ, які спрямовані на утвердження верховенства права та захисту прав і свобод громадян. Однак трансформація цього принципу потребує глибокого аналізу сучасних викликів та визначення перспектив його вдосконалення.

Принцип змагальності у цивільному судочинстві має тривалу історію, яка сягає часів античності. Його основоположні ідеї були закладені у римському праві, де судовий процес передбачав активну участь сторін, які мали змогу наводити свої аргументи, подавати докази та спростовувати позицію опонента. У такому форматі суд виступав не стільки як активний учасник, скільки як посередник, який оцінював представлені доводи. Цей підхід сформував базові принципи, що згодом вплинули на розвиток правових систем у багатьох країнах світу. У середньовіччі характер судочинства зазнав суттєвих змін. Інквізиційний процес, який став домінуючим у Європі, суттєво обмежив роль сторін у змаганні. Судові органи перебирали на себе ініціативу у збиранні доказів, визначенні ходу процесу та прийнятті рішень. У таких умовах змагальність була зведена до мінімуму, поступившись місцем переважно обвинувальному підходу. Однак ідея змагальності не зникла повністю, залишаючись в основі окремих процедур, які практикувалися у торговельних та арбітражних спорах. Новий етап розвитку принципу змагальності настав у період модернізації правових систем XIX століття. В епоху становлення національних держав і поширення ідей лібералізму цей принцип почав відроджуватися як невід'ємний елемент демократичного судочинства. Суд став виконувати роль арбітра, який забезпечує рівні умови для сторін у відстоюванні своїх прав та інтересів. Це сприяло зміцненню процесуальної незалежності сторін, оскільки кожна з них отримала можливість впливати на хід справи, представляти свої докази та спростовувати позицію опонента[1]. Одночасно суд залишався гарантом дотримання правил, що забезпечували чесність і прозорість процесу. У XX столітті еволюція принципу змагальності відбувалася під впливом міжнародного права та посилення акценту на захисті прав людини. Європейська конвенція з прав людини стала одним із ключових документів, що закріплювали цей принцип як складову справедливого судового розгляду. Судові реформи у багатьох країнах були спрямовані на створення умов, за яких кожна сторона мала б реальну можливість представити свою позицію, тоді як суд виконував роль нейтрального посередника. Інтеграція цього підходу

в національній правовій системі змінила традиційні моделі судочинства, сприяючи формуванню процедур, орієнтованих на баланс інтересів сторін і об'єктивність рішень.

Сьогодні принцип змагальності є не лише інструментом забезпечення ефективного правосуддя, а й показником демократичності судової системи, що відповідає сучасним стандартам захисту прав і свобод людини. Його історичний розвиток відображає поступову трансформацію судових процедур у бік прозорості, рівності та справедливості.

Процеси демократизації, що відбуваються у сучасних правових системах, вимагають переосмислення й адаптації принципу змагальності до нових викликів. Одним із найважливіших викликів є інформаційна нерівність між сторонами судового процесу. У сучасному світі, де доступ до інформації є вирішальним фактором, ресурсні можливості сторін суттєво впливають на здатність ефективно захищати свої права. Більш заможні сторони можуть користуватися послугами висококваліфікованих юристів, спеціалізованих експертів і сучасних технологій, тоді як менш забезпечені учасники процесу опиняються у значно гірших умовах. Така ситуація ставить під сумнів рівність можливостей, яка є основоположним елементом принципу змагальності. Ще одним серйозним викликом є зловживання процесуальними правами. Сторони нерідко використовують доступні процедурні механізми для затягування розгляду справ або ухилення від відповідальності. Це може включати навмисне подання необґрунтованих клопотань, створення штучних перешкод для розгляду справи або маніпуляції доказами. Подібні дії не лише суперечать духу принципу змагальності, а й підривають довіру до судової системи, ставлячи під загрозу досягнення справедливого результату.

Цифровізація судочинства створює нові можливості для підвищення ефективності розгляду справ, але водночас породжує і нові виклики. Використання електронних доказів, онлайн-засідань і сучасних технічних засобів змінює характер взаємодії між сторонами та судом. Відсутність належних процедурних гарантій може призводити до порушень прав учасників процесу. Наприклад, недостатній захист електронних доказів від маніпуляцій або технічні несправності під час дистанційних слухань можуть вплинути на об'єктивність розгляду. Перспективи вдосконалення принципу змагальності тісно пов'язані з вирішенням зазначених проблем[2]. Одним із важливих кроків є запровадження механізмів безкоштовної правової допомоги для малозабезпечених осіб, що забезпечить реальну рівність у доступі до правосуддя. Крім того, необхідно вдосконалювати нормативно-правову базу з метою запобігання зловживанням процесуальними правами. Чітке регулювання процесуальних строків, обґрунтованість клопотань і відповідальність за недобросовісну поведінку сприятимуть підвищенню ефективності судового процесу. Інтеграція цифрових технологій у судочинство має супроводжуватися створенням чітких стандартів їх використання[3]. Це включає впровадження єдиних вимог до електронних доказів, гарантування конфіденційності інформації та технічного захисту судових засідань. У цьому контексті важливо забезпечити підвищення кваліфікації суддів і

працівників судової системи, щоб вони могли адекватно реагувати на нові виклики, які виникають у зв'язку з цифровізацією.

На нашу думку, вдосконалення принципу змагальності в умовах демократичних реформ вимагає комплексного підходу, який включає забезпечення рівності сторін, боротьбу із зловживаннями процесуальними правами, інтеграцію сучасних технологій і підвищення професійного рівня суддів. Лише за таких умов принцип змагальності зможе відповідати сучасним вимогам справедливого судочинства та сприяти зміцненню довіри до судової системи.

Отже, принцип змагальності залишається фундаментальною складовою цивільного судочинства, але його реалізація у сучасних умовах потребує адаптації до викликів, зумовлених демократичними реформами. Основні завдання полягають у забезпеченні рівності сторін, запобіганні зловживанням процесуальними правами та ефективному використанні цифрових технологій. Для цього необхідно вдосконалювати правове регулювання, розвивати інститути надання правової допомоги та впроваджувати нові підходи до судової практики. Лише за цих умов змагальність у цивільному судочинстві стане справжнім інструментом захисту прав громадян та утвердження верховенства права.

Список використаних джерел:

1. Будь О. А. Щодо характеристики принципу змагальності в адміністративному судочинстві. *Актуальні проблеми сучасної науки в дослідженнях молодих учених*. МВС України. Харків. 2018. С. 34-37.
2. Кройтор В. А. Проблеми застосування принципу змагальності в господарському судочинстві. *Харківський національний університет внутрішніх справ: 25 років досвіду та погляд у майбутнє (1994–2019 рр)*. МВС України. Харків. 2019. С. 253-255.
3. Куриленко Д. В. Ревізор та перевіряючий У змагальному кримінальному судочинстві України. *Форум права* 1 (2015): 168–172.